

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת ראה, תש"ע
מספר 873מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

על בינוניות דתית

רְאֵה אֲנֹכִי נֹתֵן לְפָנֶיכֶם הַיּוֹם בְּרָכָה וְקִלְלָה. אֶת-הַבְּרָכָה אֲשֶׁר תִּשְׁמְעוּ אֶל-מִצְוֹת ה' אֶ-לֵהֵיכֶם
אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם, וְהַקִּלְלָה אִם-לֹא תִשְׁמְעוּ אֶל-מִצְוֹת ה' אֶ-לֵהֵיכֶם וְסָרְתֶם מִן-
הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם לְלַקֵּת אַחֲרַי אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא-יְדַעְתֶּם (יא:כו-
כח).

להלן נדון בקצרה בפירושו של ר' עובדיה ספורנו (איטליה, מאות ט"ו-ט"ז) לפסוקים אלה הפותחים את פרשתנו, ובזיקתו של הפירוש למציאות החברתית-הרוחנית של זמנו ומקומו של הפרשן. נבקש לבחון את נגיעתו גם לחברה היהודית-הישראלית בת זמננו. תחילה נביא את דבריו כלשונם:

רְאֵה. הביטתה וראה שלא יהיה עניןך על אופן בינוני כמו שהוא המנהג בשאר האומות, כי אמנם **נֹתֵן לְפָנֶיכֶם הַיּוֹם בְּרָכָה וְקִלְלָה**, והם שני הקצוות, כי **הַבְּרָכָה** היא הצלחה יותר מן המספיק, על דרך היותר טוב, ו**הַקִּלְלָה** היא מארה מחסרת שלא יושג המספיק, ושניהם **לְפָנֶיכֶם** להשיג כפי מה שתבחרו.¹

בדרכו התמציתית מנסח ספורנו בהערה פרשנית זו השקפת עולם דתית נוקבת וחד-משמעית. לפי פירושו, התורה מלמדת כאן עיקרון חשוב והוא, שאף כי בדרך כלל דרך האמצע טבעית היא לאדם (וכך נוהגות אומות העולם), ואף מומלצת, הרי בעניין עבודת הא-ל אין היא בגדר אפשרות כלל. אמת, בענייני החולין של חיי האדם הליכה בדרך האמצע תוביל אותו להשגת צרכיו במידה מספקת – לא יותר אך גם לא פחות, וידועים דברי הרמב"ם בהקדמתו לפירוש מסכת אבות, פרק ד, הממליץ לאדם לנקוט ככלל את דרך האמצע ולהימנע מלאמץ תכונות קיצוניות במידותיו המוסריות ובהתנהגותו. אולם אליבא דספורנו, בעולמו הרוחני של אדם מישראל אין אפשרות להסתפק בקטגוריית ה'מספיק' ולהתנהל בדרך הבינונית או בדרך הבינוניות. אדרבה, בפני אדם מישראל עומדות שתי אפשרויות בלבד, שהן שתי נקודות קיצון: שמיעה למצוות ה' (= ברכה) ואי-שמיעה להן (= קללה), ובמילים אחרות – הליכה בדרך תורת ה' או עזיבתה של דרך זו והליכה בדרך אחרת, אחרי אלוהים אחרים. במקרה שלפנינו אין דרך שלישית, אין דרך אמצע ואין ואקום. זאת חלוקה הכרחית שכוללת שתי חלופות בלבד, ואדם יכול לבחור את דרכו מבין שתי אפשרויות אלה. דרך הביניים, דהיינו עבודה חלקית של הא-ל – למחצה, לשליש ולרביע, ובלשונו – 'על אופן בינוני', איננה חלופה קבילה לבחירה.²

¹ ביאור על התורה לרבי עובדיה ספורנו, מהדורת ז' גוטליב, ירושלים תש"מ, עמ' שכט.

² קשה שלא להתרשם מן הדמיון הרעיוני בין דברי ספורנו אלה לפירושו של רש"י על פס' כח: "הא למדת שכל העובד עבודת אלילים הרי הוא סר מכל הדרך שנצטוו ישראל, מכאן אמרו כל המודה בע"א ככופר בכל התורה כולה". קשה גם שלא להתרשם מן הדמיון בין עמדה דיכוטומית וטוטלית זו לעיקרון המכונן של הגותו הדתית של ישעיהו ליבוביץ, ההפרדה בין קודש לחול ובין עבודת הא-ל לשמה לעבודה זרה.

מזווית אחרת במקצת ניתן לטעון שספורנו מביע בפירושו עמדה נחרצת בגנות הבינוניות הדתית. את עמדתו זו יש להבין על רקע המציאות ההיסטורית שבה חי ופעל – החברה היהודית באיטליה בתקופת הרנסאנס. חברה זו הייתה מעורה מבחינות רבות בחברה הכללית הנוצרית והפנימה תכנים תרבותיים מן החוץ. כך נגרמה ירידה רוחנית אצל היהודים שביטוייה היו ספקנות דתית והיחלשות השמירה על אורח חיים יהודי של קיום מצוות.¹ את פירושו לתורה כתב ספורנו, ככל הנראה, כדי להתמודד עם בעיה חברתית-דתית זו. הוא ביקש לכתוב פירוש רלוונטי ואקטואלי שבני זמנו, הניצבים בין נאמנות למצוות לעזיבתן המוחלטת, יוכלו להתחזק באמונתם בעזרתו. בפירושו משוקעים רעיונות המעידים על מגמה זו שכוללים גם יסודות פולמוסיים אנטי-נוצריים לרוב.² אם כן, בדבריו שהובאו לעיל יש לראות לא רק אמירה המשקפת תפיסה תיאולוגית עקרונית אלא גם ביקורת על תופעת הדתיות השטחית שאפיינה את החברה היהודית שבה חי.

אולם הדתיות השטחית, או הבינוניות הדתית, לא פסה מן העולם, והיא קיימת במידת מה גם היום. לדעתי, עיקר הבעיה בתופעה זו (המכונה לעתים 'חפיפניקיות') אינו ההיבט הכמותי – הקפדה על פחות מצוות מעשיות, אלא ההיבט האיכותי – היחלשות התודעה של עמידה מול הא-ל, של אהבת הא-ל ויראתו ושל המחויבות למצוותיו. בעקבות כך חלה דחיקתה של הדת ממקומה הראוי במרכז הקיום האנושי של האדם אל מחוזות פריפריאליים של אישיותו כפי שמלין כבר ישעיהו הנביא בפרק כט:יג: "וְלָבוּ רַחַק מִמֶּנִּי וְתָהִי יְרָאָתָם אֹתִי מִצְוֹת אֲנָשִׁים מְלַמְּדָה".

וכך כתב הרמב"ם בפירושו לסוף מסכת מכות:

מיסודות האמונה בתורה שאם קיים האדם מצוה משלש עשרה ושש מאות מצוות כראוי וכהוגן ולא שתף עמה מטרה ממטרות העולם הזה כלל, אלא עשאה לשמה מאהבה כמו שביארתי לך, הרי הוא זוכה בה לחיי העולם הבא.³

נראה שהרמב"ם מדגיש כאן את מרכזיותה של התודעה המלווה את קיום המצווה וטוען לעליונותה על מספר המצוות שמקיים האדם.

מי שזיהה בכאב תופעה זו בדורנו והתריע על סכנותיה היה מו"ר הרב יהודה עמיטל זצ"ל, ראש ישיבת הר עציון, שהשבת מלאו שלושים לפטירתו. הרב עמיטל טען שכאשר נחלש הממד הפנימי של עבודת ה' ובמקומו מודגש הממד החיצוני-המעשי של קיום המצוות, הרי לפנינו דתיות קרה וטכנית, נטולת רוחניות ונעדרת תחושת התעלות.⁴ כבוגרים רבים של ישיבת הר עציון נטוע בי זיכרון ה"טישים" שנערכו מפעם לפעם בלילות שבת עם הרב עמיטל, ובהם היה שר בקולו החם את המלים מתוך תפילת העמידה של שבת ויו"ט "וטהר לבנו לעבדך באמת". וכך כתב על מילים אלה באחד מספריו:

לטבעיות יש ערך לא רק כניגוד לקיום מתוך כפייה, אלא גם כניגוד לקיום מלאכותי. החשיבות של עבודת ה' בטבעיות נכללת בבקשתנו בתפילה – "וטהר לבנו לעבדך באמת". במלאכותיות יש פגם בעבודת ה' "באמת". משמעות הבקשה היא, שתהיה

¹ ראו למשל מ"א שולוואס, **חיי היהודים באיטליה בתקופת הרניסאנס**, ניו-יורק תשט"ו, עמ' 175-176, 180-183. שולוואס מונה את שמירת השבת ואת התפילה במניין בבית הכנסת כדוגמאות למצוות שהמוני העם התרשלו בשמירתן, ומדווח על מנהגם לשתות סתם יינם של גויים (שם, עמ' 182).

² לניתוח פירוש ספורנו על התורה בזיקה למציאות החברתית של זמנו ומקומו ראו מ' רחימי, **פירוש רבי עובדיה ספורנו לתורה – כללים ומגמות**, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, תשס"ו. למניעי כתיבת הפירוש ראו שם, עמ' 19-21, 116, 162-169.

³ **משנה עם פירוש רבינו משה בן מימון**, מהדורת הרב י' קאפח, סדר נזיקין, ירושלים תשכ"ה, עמ' קסה. הרמב"ם ממשך בדבריו אלה את ההבחנה שערך ר' בחיי אבן פקודה בין חובות האברים לחובות הלבבות, ומצטרף לדעתו בדבר עדיפותן של השניות על הראשונות. את רעיון הזכאות לחלק בעולם הבא על בסיס קיומה של מצווה בודדת בדרך הראויה, שפרשני הרמב"ם נחלקו בהבנתו, פיתח ר' יוסף אלבו, **בספר העקרים**, מאמר א, פרק כג ומאמר ג, פרק כט, וראה בו אמונה אמיתית שכל המשתייך לתורת משה חייב לקבלה.

⁴ הרב יהודה עמיטל, "תבונה ורגש בתורה ובתפילה", **עלון שבות בוגרים** יד (תשס"א), עמ' 17.

התאמה בין עשיית המצוות ובין המטען הפנימי של אהבת ה', יראתו ובקשת קרבתו, בלא שיהיה חוסר פרופורציה בין כמות המעשים ובין הערך הפנימי.⁵
יהיו נא דברים אלה נר לזכרו ולעילוי נשמתו.

ד"ר דרור ארליך
המחלקה לפילוסופיה

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע.
הדף מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>.
כדי להצטרף לרשימת המנויים בדואר האלקטרוני על דף פרשת השבוע, יש לפנות לכתובת:
listserv@vm.biu.ac.il. אין לכתוב נושא למכתב. יש לכתוב שורה אחת בלבד, בגוף המכתב:
sub parasha-l firstname lastname - *first-name* ו- *last-name* הינם
השם הפרטי ושם המשפחה של השולח.

⁵ הרב יהודה עמיטל, והארץ נתן לבני אדם: פרקי הגות וחינוך, אלון שכות תשס"ה, עמ' 71.